

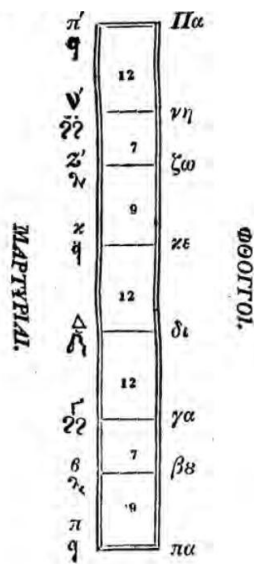
Η Βουλγαρική αντίληψη της Ψαλτικής τέχνης κατά τον XIX και XX αιώνα: η περίπτωση της διατονικής κλίμακας

Υπό Peter Dimov, Βουλγαρία¹

Η παρούσα εργασία αποτελεί μια σύντομη παρουσίαση της θεωρητικής προσέγγισης της διατονικής κλίμακας στα σημαντικότερα εγχειρίδια στη βουλγαρική γλώσσα, από την εποχή της μεταρρύθμισης των Τριών διδασκάλων μέχρι τη δεκαετία του 1990.

1. Η «Μεγάλη Θεωρία της Μουσικής» του Χρύσανθου Μάδυτο (1821) και η Νέα μέθοδος εκμάθησης της ψαλτικής τέχνης

Στην § 14 του βιβλίου του ο Χρύσανθος λέει ότι το διατονικό γένος αντιστοιχεί στο σύστημα του διαπασών και ότι σε αυτό το γένος η ανάβαση και η κατάβαση είναι μια ακολουθία ήχων που ψάλλονται με τις συλλαβές: πα, βου, Γα, δι, κε, ζω, νη, Πα. Στην §18 προσδιορίζει ποσοτικά τα διαστήματα των ήχων της διατονικής αυτής κλίμακας:

Για το σκοπό της εργασίας δεν χρειάζεται να σχολιάζουμε τους αριθμούς που δηλώνουν τα διαστήματα μεταξύ των φθόγγων της κλίμακας – είναι αρκετό να πούμε πως η κλίμακα αυτή σαφώς **δεν** είναι ισοσυγκερασμένη.

Στην §21 ο Χρύσανθος λέγει ότι οι Ευρωπαίοι αποκαλούν την κλίμακά τους «Γκάμα» με τις συλλαβές λα, σι, ουτ, ρε, μι, φα, σολ, Λα, και ότι προφέρουν κάποιους ήχους «όπως εμείς» και κάποιους «διαφορετικά». Κατόπιν προτείνει αντιστοιχία μεταξύ της ψαλτικής και της δυτικής

¹ Ετοιμασία του κειμένου στα Ελληνικά: Jordan Banev, Assoc. Prof. (αναπλ. καθηγητής) – National Music Academy, Sofia, Bulgaria.

κλίμακας, λέγοντας ότι η συλλαβή Πα ίσως αντιστοιχεί στο λα ή στο ρε, με πιθανότερη την πρώτη εκδοχή λόγω χρήσης των οργάνων.

Στις §§45–46 (κεφ. 5) παραθέτει παραδείγματα και ασκήσεις για την εκμάθηση της διατονικής κλίμακας ξεκινώντας από τον Πα.

Στην §66 (κεφ. 9) εξηγεί την παλαιότερη μέθοδο μάθησης, κατά την οποία η εκμάθηση βασιζόταν όχι σε οκταφθογγική κλίμακα αλλά σε έναν τροχό που διδασκόταν μέσω τεσσάρων λέξεων σε άνοδο και κάθοδο (**αγγαλες, λεαλες, γαγα, αγιααλες, λεαχεαλες αλεαλες, λεαγιαε**) και διευκρινίζει πως αυτά είναι τα διατονικά διαστήματα του πεντάχορδου συστήματος. Στη συνέχεια δίνει τις λέξεις και για τα χρωματικά διαστήματα.

Καθίσταται σαφές ότι ο Χρύσανθος προτείνει μια εντελώς νέα μέθοδο, όπου οι ήχοι διδάσκονται ως κλίμακες τύπου «οκτάβα» και η κύρια διατονική κλίμακα ξεκινά με μικρή τρίτη – άρα μινόρε.

2. Βουλγαρικές (προ)θεωρίες της ψαλτικής

α) Σχεδόν αμέσως μετά από το Χρύσανθο, το έτος 1848 ο Nikola Triandafilov εξέδωσε στο Βουκουρέστι σύντομη θεωρία για την εκμάθηση της ψαλτικής, γραμμένη στη καθομιλούμενη βουλγαρική. Ονομάζεται «Καθρεύτης [...] για τη διευκόλυνση των ψαλτικοφίλων βουλγάρων». Στο κεφ. 1 §2 επαναλαμβάνει τον Χρύσανθο λέγοντας ότι η ψαλτική μαθαίνεται ανεβαίνοντας Πα, Βου, Γα, Δι, Κε, Ζω, Νη, Πα και κατεβαίνοντας με τις ίδιες συλλαβές αντίστροφα. Και στα διαστήματα ακολουθεί το Χρύσανθο με μια διαφορά:

Ενώ στο Χρύσανθο το διάστημα Βου–Γα είναι 7 μόρια, στον Τριανταφύλλου είναι 6, δηλαδή ακριβώς μισός τόνος. Αυτή η προσέγγιση συνεχίζεται και στις επόμενες θεωρίες.

β) Το 1872, ο Todor Iconomov εκδίδει στην Κωνσταντινούπολη Αναστασηματάριον με σύντομη πρωτοθεωρία, ξανά στη καθομιλούμενη γλώσσα. Τα διαστήματα (6, 9, 12) και τα παραδείγματα δεν διαφέρουν από τον Τριανταφύλλου και ξεκινούν από τον Πα. Η κλίμακα διαιρείται σε 66 μόρια.

γ) Στα τέλη του 19ου αι. και αρχές του 20ού, ο δάσκαλος Manasii Porpteodorov συντάσσει πολλές ψαλτικές συλλογές. Δεν έχουμε θεωρία του, αλλά το όνομά του αξίζει μνεία: το 1896 εκδίδει το πρώτο του τόμο της λειτουργίας με πενταγραμμική σημειογραφία· ακολουθούν τόμος δεύτερος το 1897 και 1898 – Αναστασηματάριον (στη Λειψία). Όλες αυτές οι εκδόσεις απευθύνονται σε θεολογικά και παιδαγωγικά σχολεία.

δ) Το 1905, η Μονή Ζωγράφου εκδίδει Αναστασηματάριο με πρωτοθεωρία (σσ. 7–36). Επαναλαμβάνονται οι αρχές του Χρύσανθου και του Triadafilov. Τα παραδείγματα για «ανάγνωση των σημαδιών» (κεφ. Γ', σ. 13) ξεκινούν από το Πα.

ε) Το 1912, ο Peter Sarafov εκδίδει στη Σόφια εκτενές θεωρητικό και πρακτικό έργο. Στην §10 (σ. 22) εξηγεί γιατί εισάγει μία «καινοτομία»: η διατονική κλίμακα έχει 72 «τονικές μονάδες» και μόνο δύο ισοσυγκερασμένοι τόνοι – πλήρης (12) και ημίτονο (6). Ο τόνος των 9 μονάδων καταργείται.

Ωστόσο, η κλίμακα και οι ασκήσεις (§85, σσ. 47–52) ξεκινούν από τον Πα, διατηρώντας το ξεκίνημα «μινόρε».

στ) Το 1937, ο αρχιμανδρίτης Amvrosii εκδίδει στην πόλη Σλίβεν Εγχειρίδιο Ανατολικής Εκκλησιαστικής Ψαλτικής σε τρία μέρη. Η διατονική κλίμακα του αποδίδεται με μόρια 12 (τόνος) και 9 (!) για ημίτονο, σε 72 μονάδες. Το σημαντικό, όμως, είναι ότι η κλίμακα και οι ασκήσεις ξεκινούν από το Νη (§10, κεφ. 2), δηλ. με κλίμακα «ματζόρε».

ζ) Στο «Εγχειρίδιο Ανατολικής Εκκλησιαστικής Ψαλτικής» (Σόφια, περ. 1941), ο Mirthco Bogoev χρησιμοποιεί τις ίδιες 72 μονάδες με τόνους 12 και 6. Την κλίμακα και τις ασκήσεις τις ξεκινά και αυτός από το Νη. Επισημαίνει όμως ότι η γραφική του και αριθμητική αναπαράσταση των διαστημάτων είναι «συμβατική».

Το έργο επανεκδόθηκε με φωτοτυπία από την Ιερά Σύνοδο της Βουλγαρίας το 1992.

η) Το 1964, κατά πρόταση της Ένωσης Βούλγαρων Συνθετών ο χοράρχης και συνθέτης Peter Dinev «Οδηγό για Σύγχρονη Βυζαντινή Νευματική Σημειογραφία», ένα θεωρητικό και πρακτικό έργο. Το βιβλίο ήταν ελεγμένο από δύο καθηγητές. Ένας απ'αυτούς, ο Angel Konstantinov – πρώην λέκτορας Βυζαντινής νευματικής στη Κρατική μουσική ακαδημία – λέει στην κριτική του (σ. 3): «Το έργο του P. Dinev είναι η πρώτη σοβαρή προσπάθεια στη χώρα μας να γραφεί πλήρης οδηγός βυζαντινής νευματικής σε σύγχρονη μουσική γλώσσα, εξηγώντας επιστημονικά

τα χαρακτηριστικά της και καθιστώντας την προσιτή σε κάθε μουσικά εκπαιδευμένο αναγνώστη».

Η θεωρία διδάσκει τα νεύματα (τους χαρακτήρες) μέσω πενταγραμμικής σημειογραφίας και τοποθετεί την κλίμακα στην αρχή της στο Ντο – δηλ. Ντο ματζόρε (σ. 25).

Ο Bogoev επανεκδίδεται το 1992 και ο Dinev το 1995 (στη πόλη Γιάμπολ).

Συμπεράσματα

Οι παραπάνω θεωρητικές παρουσιάσεις της διατονικής κλίμακας δείχνουν:

- Επικρατεί η χρυσάνθεια απόφαση να εγκαταλειφθεί ο «τροχός» υπέρ της δυτικής οκταβάθμιας λογικής,
- Ήδη από το πρώτο βουλγαρικό θεωρητικό εγχειρίδιο (1848), το διατονικό ημίτονο ορίζεται σε 6 μονάδες και διατηρείται σταθερά²,
- Το ανισοσυγκερασμένο σύστημα εγκαταλείπεται εντός 60 ετών – από το 1848 έως το 1912,
- Η διδασκαλία μεταβαίνει από ύφος (βάσεις) «μινόρε» σε «ματζόρε»
- Οι ψαλτικές κλίμακες εξισώνονται με τις δυτικές,
- Η πενταγραμμική και η ισοσυγκερασμένη σημειογραφία υιοθετούνται γρήγορα από τους Βουλγάρους.
- Οι αποφάσεις της Μουσικής επιτροπής του οικουμενικού πατριαρχείου το έτος 1883 (εκδ. εν Κωνσταντινουπόλει 1888) δεν λήφθηκαν υπ' όψιν.

Αυτές οι θεωρητικές αντηλήψης επηρεάζουν άμεσα την κατανόηση, τη διδασκαλία και την ερμηνεία της ψαλτικής. Συμβάλουν επίσης στο να υπάρχουν πολλές διαφορές στο άκουσμα των κοινών ελληνο-βουλγαρικών ήχων (και μελών). Μετά την εισαγωγή της Νέας μεθόδου ο «δυτικισμός» της θεωρίας και της διδασκαλίας των ήχων είναι γεγονός σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό. Εάν όμως και όταν τα μέλη κατανοούνται και ψάλλονται σύμφωνα με την ισοσυγκερασμένη κλίμακα, δεν θα είναι δυνατό να παραχθεί αυθεντικός και μάλιστα ανατολικός εκκλησιαστικός ήχος.

11 Μαΐου 2025

στη πόλη Ελένα, Βουλγαρία

² Με μία εξαίρεση – αυτή του Angel Sevlievets (μέσα 19^ο αιώνα) η οποία όμως δεν επηρέασε τους θεωρητικούς κύκλους.